

PROLÓGUS. HAMLET ÉS DON QUIJOTE

Hamlet és Don Quijote – Ivan Szergejevics Turgenyevnek az az előadása, mely ezt a címet viselte, 1860. január 10-én hangzott el, és nemsokára meg is jelent. Bár finom történelmi elemzés is, elsősorban egy korszak dokumentuma. A tömör „párhuzamos életrajzok” kidolgozása nem véletlenül tartott teljes három éven át, megelőlegezván az orosz társadalomban elkerülhetetlenül bekövetkező vihart. A patriarchális rend széthullott, s az egykori alapok heves összeomlásakor az írók megsejtették az új idők hőseit. Turgenyev intuíciója jól érzi meg az egész ország változását, amikor a hallgatóságnak kifejti: „e két típusban az emberi természet két alapvető s egymással ellentétes sajátsága testesül meg – a két típus mintegy két vége annak a tengelynek, amelyen az emberi jellem forog”.¹ Esményeit mindenki önmagában vagy önmagán kívül találja meg. A centrifugális mozgás Don Quijotéra, a centripetális erő Hamletre jellemző. Az első altruista, a második egoista. Don Quijote hitet fejez ki, kevés ismeretre alapuló, de megingathatatlan hitet, mely a többi emberre is átsugárzik. Lelkesült, morális lény, s ezért az önfeláldozás magasatos eszméjét testesíti meg. És mit fejez ki Hamlet? „Az elemzés mindenekelőtt önzés, és ezért hitetlenség.” Ő magát szereti, nem hisz semmiben, éppen ezért egy nárcizmusban elmerült szkeptikus. A naiv lelkesedéssel a tisztánlátó iróniát szegezi szembe, az elemzés szikéje folyamatosan fogyatékoságokra lel, önmaga fogyatékoságaira is: önmagát is elítéli, gyötéri, megsebzí. Don Quijote szélmalomokkal küzd; Hamlet szenved. Don Quijote nevetséges, de rokonszenves, közel áll a felebarátaihoz, akik meg is bocsátanak neki; Hamleten nem nevet senki, de nem is szereti senki, „mert ő maga sem szeret senkit”. Az arisztokratikus filozófus megveti felebarátait, ezért azok nem vehetik hasznát, nem ad nekik semmit, nem vezeti őket sehová. „Hogyan is vezessen az ember másokat, ha még azt sem tudja biztosan, van-e föld a lába alatt?” „Les grandes pensées viennent du coeur”,² a szív azonban Dulcinea bolond lovagjának apanáza. Hamlet nem szereti Opheliát, nem ismeri a hitet, csak önnön személyiségük pecsétjét hagyja maga után. A hozzá hasonló emberek „magányosak és azért terméketlenek”.

Turgenyev úgy látja, Hamlet a tagadást testesíti meg. „Hamlet is Mefisztó – de olyan Mefisztó, aki be van zárva az emberi természet eleven korlátai közé.” Ez előny, hiszen tagadása a gonosz ellen is irányul. A jóban kételkedik, a rosszban azonban korántsem, ezért harcba száll vele. „Hamlet szkepticizmusa nem indifferenzizmus, nem közöny, ebben áll jelentősége, emberi méltósága.” Világosan megkülönbözteti a jót a rossztól, az igazságot a hamisságtól, a szépséget a rútságtól, s ezáltal olyan erények bajnokává válik, amelyekben nem hisz.

Hamlet megteremtőjét az előadó elmélkedő és elemző északi embernek tartja, nehézkes és komor szellemnek, aki híján van a harmóniának és a ragyogásnak, aki nem illeszkedik elegáns formákba, de erőteljes, mély, változatos és önálló; egészen más, mint Don Quijote alkotója, ez a déli, sugárzó, derűs, naiv, fogékony szellem, aki nem hatol az élet mélyére, de visszatükrözi minden jelenségét. Shakespeare félisten, Cervantes – ember. Alkotásaik a vadul háborgó tengerhez, illetve a mély folyóhoz hasonlítanak. Megteremtőjük szándéka szerint Don Quijote nevetséges és forró, Hamlet pedig súlyos és hideg. Turgenyev szerint az életben a lelkesedés nem mindig fullad nevetségességbe, s az elemzés sem súlyosul tragikussá. És mégis, mindegyikünkben van egy kisebb-nagyobb morzsányi Hamlet vagy Don Quijote. „Igaz, manapság sokkal több a Hamlet, mint a Don Quijote”; a hamleti típus sötét oldalai pedig „annál is inkább bosszantanak, mert közel vannak hozzánk és nagyon is érthetőek”!

Bár a két típus általános-emberi ellentétet jelenít meg, az elemzésnek van egy aktualizáló színezete: „bolondnak kell hát lenni, hogy az igazságban higgyünk? És: vajon az értelem elveszíti-e erejét, ha megtanul uralkodni magán?” A dilemma azokra az értelmiségiekre vonatkozik, akik Turgenyev kortársai. „A szkeptikusok, ha nem volt erejük meghalni (...) epikureusokká lettek”, jegyzi meg a szerző előadása végéhez közeledve, és meglátásához egy korára utaló következtetést fűz: „Érthető, szomorú s túlonúl is jól ismert jelenség!” A szkeptikus nem lát semmilyen jövőt maga előtt, és az élettől az emlékezetes szavakkal búcsúzik: „a többi, néma csend”. Ezzel szemben a lelkesült fantaszta „Alonso el Bueno”-ként vesz búcsút embertársaitól, meggyőződése lévén, hogy a szeretet megmarad. Egy minden elemében kialakult kultúrában a gondolatoknak visszhangja támad. Turgenyev anti-nómiáját ragyogóan bizonyította a következő évtizedek művészete, jelesen Dosztojevszkij könyvei, azé az íróé, akinek pamfletjei nemegyszer vágtak kíméletlenül az írókolléga húsába. Szonja, Miskin, Satov, Makar Dolgorukij, Aljosa Karamazov, „a nevetséges ember” – ők az orosz Don Quijote megtestesülései; Hamlet „az egérlyukban élő embernek” kölcsönözte a hangját, alakját pedig Raszkolnyikovnak, Ippolit Terentyevnek, Sztavroginnak, Verszilovnak, Ivan Karamazovnak.

Hamlet utódai között akadnak egészségesek és betegek. Az utóbbiak diagnosztizálása a könyvünkben elemzett mű állandó rögeszméje. Dosztojevszkij bemutatta a bomlasztó elemző szellemet, az egoizmust, a cinizmust, a hűvösséget, a közönyt, a lealacsonyodott szkepticizmust. Megjövendölte, hogy a következő évszázadban egy bizonyos típusú értelmiségi szerződést köt majd az ördöggel. Az alábbi esszé legelső sorban a modern kor eme beteg „Hamletjének” szenteltem – mely kor meghosszabbítása a mostani –, aki vagy örökre elkárhozott, vagy mégis üdvözlül egy (férfi vagy női) „Don Quijote” attitűdjének elfogadása révén.

Ördögök

Sztavrogin – beteg Faust, hitetlen és menthetetlen. Ugyanakkor azonban beteg, magára maradt és tehetetlen Hamlet is. Harry herceggel való összehasonlítását a IV. Henrik című shakespeare-i krónikából, aki ifjúkorában Sir John Falstaff-fal, Poins-szal és Mistress Quickly-vel korhelykedett, Varvara Petrovna jelentőségteljesen így mozdítja ki: „Egy korán megsebzett, büszke ember, aki eljutott ahhoz a »csúfondáros élethez« (...) egyszerűen Harry herceg (...) ő nem Hamlethez hasonlít inkább, legalábbis az én nézetem szerint.” „És ha Nicolas mellett (...) mindig ott van egy jámborságában fennkölt, csöndes Horatio (...) akkor talán már rég megmenekül a »gúnyolódás hirtelen felbukkanó és szomorú démonátóka«, amely egész életében gyötörte. (...) De Nicolasnak sohasem volt se Horatiója, se Opheliája.” (I., V., VI.) Még korábban pedig Liza azt kérdezi idősb Verhovenszkijtól: „Hát arra emlékszik-e, mikor Hamlet királyfi történetét mesélte el nekem?” (I., III., VII.)

Hamlet árnyéka Dosztojevszkij egész életművében ott kísért. Az Egy bűnös életének tervezett szereplője iszonyúan közel került Hamlethez, és Sztavrogin egyik portréja így kezdődik: „A Herceg – sötét, szenvedélyes, démonikus és szétszórt jellem, egyáltalán nem ismer mértéket, legfőbb problémája: »lenni vagy nem lenni?« Túlélni vagy végezni magammal?” (Az Ördögök kézirata, 1870.)

augusztus 16.) Ez az a gordiuszi csomó, melyet a regényíró „felsőbbrendű emberei” el szeretnének vágni, de nem sikerül nekik.

DEMÉNY PÉTER fordítása

Ion Ianoși Bukarestben élő, zsidó származású magyar brassói esztéta, aki románul ír – érdekes életéről nemsokára beszélgetés jelenik meg vele lapunk hasábjain. A fenti szöveg Dostoievski. Tragedia subteranei (Dosztojevszkij – Az egérlyuk tragédiája) című kötetének bevezetője, illetve részlet az Ördögök elemzéséből. Ianoși a Hamlet–Don Quijote kettősségre építi a nagyregények értelmezését. A szemelvényeket a könyv negyedik kiadásából fordítottam (Buc., Europress Group, 2013); a bevezető e kötet 15–18. oldalán, az Ördögökről szóló passzus pedig a 181. oldalán található. Az Ördögöket Makai Imre fordításában idézem: Fjodor Mihajloviics Dosztojevszkij: Ördögök. Pécs, Jelenkor, 2005.

JEGYZETEK

1 A Turgenyev-esszé magyar fordítását lásd: Ivan Szergejevics Turgenyev: Hamlet és Don Quijote = Uő: Visszaemlékezések, levelek. Bp., Gondolat, 1965, 85–107. Szöllősy Klára fordítása.

2 „A nagy gondolatok a szívből fakadnak.” – Vauvenargues.

Kategória: ShakespeareLátó

Denumire autor: Ion Ianoși

Látó Szépirodalmi Folyóirat